

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΝΑΓΟΥ ΧΙΟΥ

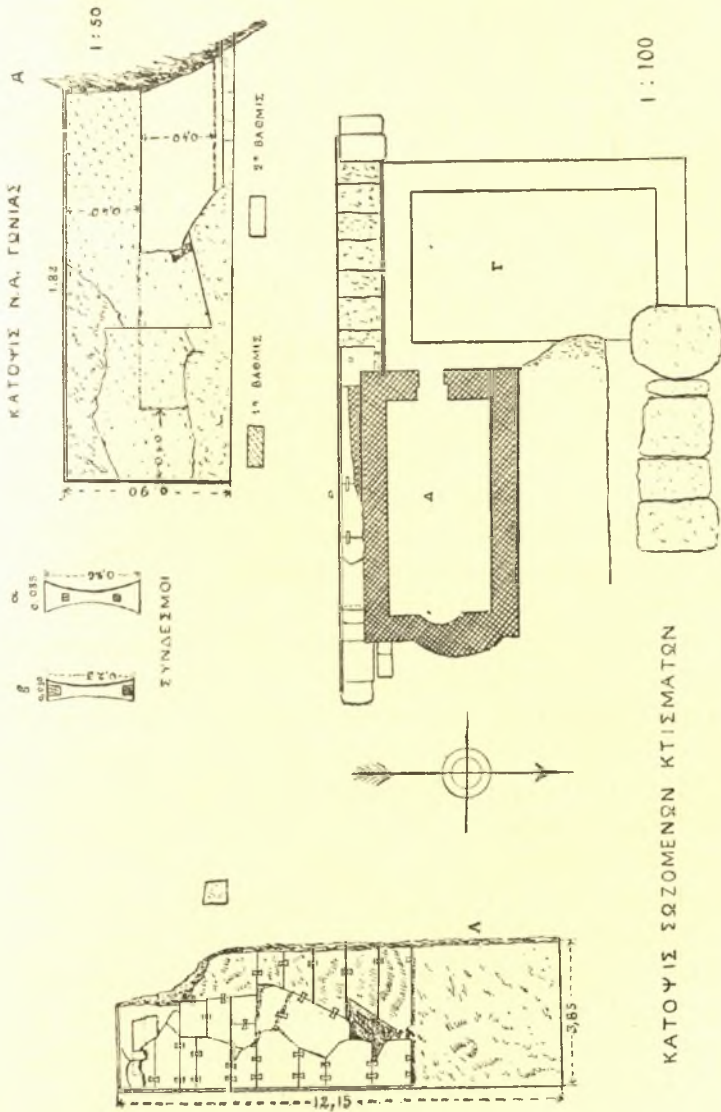
Εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν τῆς νήσου Χίου, τὴν ἐστραμμένην πρὸς ἀνατολὰς, σχηματίζονται μικροὶ ὄρμοι κάτω ὑψηλῶν βουνῶν μετὰ μικρῶν κοιλάδων πλουσίων εἰς ὕδατα καὶ βλάστησιν. Εἰς ἀπόστασιν μιᾶς περίπου ὥρας πρὸς Β. τῶν Καρδαμύλων ἀνοίγεται πρὸς Ἄ. τοιοῦτος ὄρμος σχηματίζων αὐλῶνα μικρᾶς ἐκτάσεως, ὀνομαζόμενος Ναγός.

Ἐκ δυσμῶν κατέρχεται ἀποτόμως κλιτὺς κλάδων τοῦ Πελλινναίου, ὅπερ ἐκτείνει πρὸς Β. καὶ Ν. χαμηλοτέρους βραχίονας προβάλλοντας τὴν ἄκρην αὐτῶν εἰς τὴν θάλασσαν. Εἰς τὸ βάθος τοῦ αὐλῶνος τούτου καὶ παρὰ τὴν ῥίζαν τοῦ ὄρους ἀναδύσκει ἄφθονος πηγὴ ἀρδεύουσα τὴν κάτω αὐτῆς κοιλάδα, ἣτις ἀειθαλῆς ἐκ τῶν ἐσπεριδοειδῶν θαυμασίαν παρέχει θέαν καὶ ἀναψυχὴν κατὰ τὸ θέρος (Πρὸλ. Krumbacher, Griech. Reise σ. 190).

Ἡ θέσις αὕτη πολλὰ περισφύζει λείψανα ἀρχαίας οἰκήσεως, ἅτινα εἰς τοὺς εὐφαντάστους Καρδαμυλλίους παρέσχον ἀφορμὴν εἰς δημιουργίαν ὠραιοτάτων παραδόσεων (Πρὸλ. Γ. Μαδιᾶ Λαογραφ. Τόμ. Ε' σ. 218 καὶ Γ. Ζολώτα—Σάρου, Ἱστορία τῆς Χίου Α' σ. 447). Πρὸ πολλοῦ ἔχει εὐρεθῆ αὐτόθι καὶ ἡ ὑπὸ Ζολώτα γενομένη γνωστὴ ἱερὰ ἐπιγραφὴ τοῦ ναοῦ (Ἀθηνᾶς τόμ. Κ' σ. 184-189 καὶ ἡ συνέχεις αὐτῆς Ἀθηνᾶς ΚΑ' σ. 465) Ὁ μνηκρίτης Ζολώτας, εἰς ὃν τὰ πλεῖστα τῶν περὶ Χίου γνωστῶν ὀφείλοντι, πολλάκις ἐπισκεφθεὶς τὸ μέρος εἶδε καὶ τὰ διάφορα αὐτόθι λείψανα, περὶ ὧν καὶ ἄλλοι πρὸ αὐτοῦ περιηγηταὶ εἶχον κάμει λόγον (Πρὸλ. Ζολώτα—Σάρου ἐνθ. ἀν. σ. 132 ἐς.). Πράγματι δὲ ὀλίγον κατωτέρω τῆς πηγῆς σφύζονται ἕξι κατὰ χώρον μεγάλοι ὀγκό-

λιθοὶ ὀρθογώνιοι συνδεδεμένοι πρὸς ἀλλήλους διὰ μεμολυ-
 βδωμένων σιδηρῶν συνδέσμων σχήματος χελιδονουράς, ἀπο-
 τελούντες ἕως ποτέ τοῖχον καὶ ἐπικλινῆς ἢ βαθμιδωτὸν δάπε-
 δον πρὸ κανονικὴν διοχέτευσιν τῶν ὑδάτων καὶ προφύλαξιν
 τῶν καλλιεργημένων κτημάτων καὶ τοῦ ἄλλους τοῦ ναοῦ ἀπὸ
 τῆς κατὰ τὸν χειμῶνα χειμαρρῶδους καὶ ἐπικινδύνου ῥοῆς
 αὐτῶν. Ἄλλὰ καὶ τάφοι ἔχουσιν εὐρεθῆ περίξ κατὰ τοὺς
 πρὸς Β. λόφους καὶ μάλιστα πρὸ τινων ἐτῶν ἀνεσκάφη τάφος
 ἢ τύμβος μετὰ πολλῶν μονοχρῶμων ἀγγείων, ὧν τὰ θραύ-
 σματα σφύζονται ἔτι παρὰ τὴν θέσιν «Ἀνέμη» ἐν τῷ κτή-
 ματι Θεοδώρου Ζάγκαρη. Ἐκ τάφου πιθανῶς προέρχεται καὶ
 τὸ πῆλινον τεμάχιον (Εἰκ. Γ, 3), ὃν τμήμα πίθου. Φέρει κοί-
 λας ῥαβδώσεις, κατὰ τὴν ἔνωσιν δ' αὐτῶν ἔλικας μετ' ἀνθε-
 μίων. Λέγεται δ' ἐν Καρδαμύλοις ὅτι καὶ ἡ ὑπὲρ τὴν θύραν
 τῆς ἀγ. Μαρκέλλης ἐντετοιχισμένη ἐπιγραφή ἐκ Ναγοῦ ἐκο-
 μίσθη· αὕτη εἶναι στοιχηδὸν γεγραμμένη κατὰ τὸν δ'. π. Χ.
 αἰῶνα καὶ περιέχει κατάλογον ἰωνικῶν ὀνομάτων. Εἶναι δ'
 ἄλλως γνωστὸν ὅτι πολὺ ὕλικὸν αἰκοδομήσιμον μετεκομίσθη
 ἐκ Ναγοῦ εἰς Καρδάμυλα, ὡς καὶ ὁ Ζολώτας ἀναφέρει (ἐνθα
 ἀν. σ. 282 καὶ σελ. 132, Piacenza). Τέλος πρὸ δύο ἐτῶν
 ὁ καθηγητὴς κ. Γ. Μωδιᾶς μετεκόμισεν εἰς τὸ Μουσεῖον Χίου
 κνήμην μαρμαρίνου ἀγάλματος εὐρεθεῖσαν ἐν τῷ κτήματι Ι.
 Μοραγλῆ (νῦν Μιχ. Δοντᾶ), ἐν ᾧ καὶ τοῖχοι ἀνεσκάφησαν
 ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτήτου, ὧν οἱ ἐξαχθέντες λίθοι ἀπόκεινται ἐκεῖ
 φανεροί. Ἄλλὰ καὶ πρὸς Δ. τοῦ κτήματος τούτου, ἐνθα τὸ
 ἐκκλησιδίδιον τῆς Παναγίας, πολλοὶ ἀρχαῖοι δόμοι ἐφαίνοντο,
 ὁ δὲ Piacenza ἀναφέρει «ναὸν ἐκ λίθων τεφρῶν μεγάλων
 (μήκους ὀκτὼ σπιθαμῶν) κτλ.» καὶ ὁ Pockocke ὅδ' ποδῶν μή-
 κους καὶ 35 πλάτους, ὧν δύο βαθμιῖδες περὶ τὸν ναὸν» (Προβλ.
 Ζολώτα—Σάρου, Ἱστορία τῆς Χίου Α'. σ. 132).

Πάντα ταῦτα παρεκίνησάν με εἰς τὴν δοκιμαστικὴν ταύ-
 την ἀνασκαφήν, ἧς τὴν δαπάνην πάνυ προθύμως ἀνέλαβεν ἡ
 Ἀρχαιολογικὴ ἔταιρεία καὶ τῆς ὁποίας τὰ ἀποτελέσματα
 διὰ βρυχέων καὶ προχείρως ἐκθέτω ἐνταῦθα.

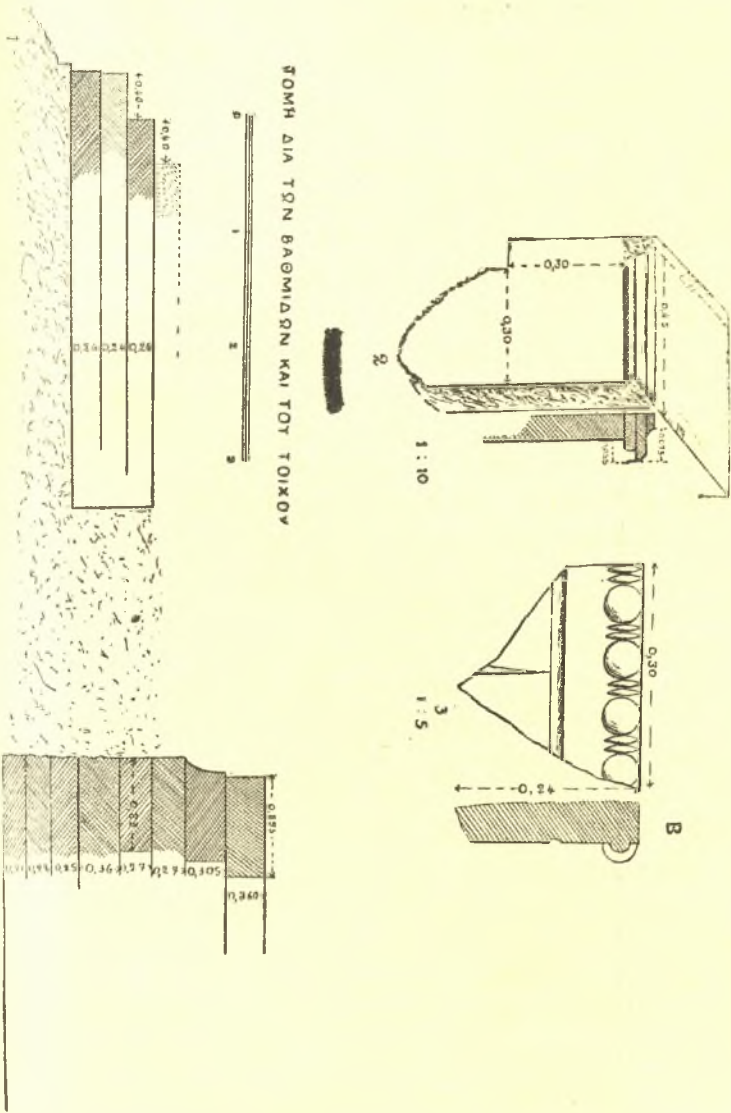

Ὡς ἐν τῷ προχείρῳ διαγράμματι (Α) φαίνεται, πρὸς Ἀ. εὐρέθη τοίχου θεμέλιον μὲ διεύθυνσιν ἐκ Β. πρὸς Ν. καὶ πλάτους 3,80 ἐκ μεγάλων πλακῶν, ὧν αἱ μὲν ἐσωτερικαὶ εἶναι ἐκ πώρου, αἱ δὲ λοιπαὶ ἐκ κυανομέλανος λίθου. Αἱ πλάκες αὗται κεῖνται ἐπὶ ὑποστρώματος ἐκ πώρου καὶ σφίζονται μέχρι μήκους 9,65 περαιτέρω δὲ ἐξακολουθεῖ τὸ ἐκ πώρου ὑπόστρωμα εἰς μήκος 4,60 ἀκόμη. Ὑπεράνω τῶν πλακῶν τούτων ὑπῆρχεν ἄλλη σειρὰ ἀποτελοῦσα τὴν πρώτην βαθμίδα, ἣς τμήμα σφίζεται κατὰ τὴν Ν Ἀ. γωνίαν, (Εἰκ. Α, 1.), ἐνθα φαίνονται ἐπὶ τῆς πλακῆς τὰ λείψανα ἐκ τῆς ἐπεξεργασίας τοῦ ἐπ' αὐτῆς δόμου ἀκολουθοῦντα τὴν κάτω ἀκμὴν αὐτοῦ, ὡς πολλαχοῦ συμβαίνει (Πρὸλ. Koldewey, Antike Baureste in der Insel Lesbos σ. 48). Δύο τοιούτων βαθμίδων λείψανα ἐσώθησαν κατὰ τὴν γωνίαν ταύτην, τῆς δὲ τρίτης τὴν ὑπαρξίν εἰκάζομεν ἀσφαλῶς ἐκ τῶν ἐπὶ τῆς δευτέρας σωζομένων χαραγμάτων, ἐξ ὧν μανθάνομεν καὶ τὸ πλάτος τῆς βαθμίδος, 0,40, ὅσον εἶναι καὶ τὸ τῶν λοιπῶν κατ' ἀμφοτέρας τὰς πλευράς. Φαίνεται ὅτι τῆς τρίτης βαθμίδος οἱ λίθοι εἶχον πάντες ἀφαιρεθῆ, καθ' οὓς χρόνους ἐπεσκέφθη τὰ ἔρείπια ὁ Pockocke, ὅστις ἀναφέρει μόνον δύο, ὡς εἶπομεν ἀνωτέρω.

Τῆς νοτίας πλευρᾶς ἡ συνέχεια δὲν ἐσώθη, συληθέντων τῶν λίθων, πλὴν μιᾶς πωρίνης πλακῆς 1,50 περαιτέρω τῆς γωνίας.

Πρὸς Δ. τῶν θεμελίων τούτων εὐρέθη ὁ τοίχος τοῦ σηκοῦ σφζόμενος ἐπὶ 15,50, ἐφ' οὗ ἐκτίσθη βραδύτερον ὁ μικρὸς ναῖσκος τῆς Παναγίας (Α,Δ) ἐκ λίθων αὐτοῦ τοῦ τοίχου ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ. Ὁ τοίχος οὗτος, ἔχων διεύθυνσιν ἐξ Ἀ. πρὸς Δ. φθάνει εἰς βῆθος ἰσχνὸν (εἰκ Β,1) καὶ εἶναι κατεσκευασμένος διὰ πωρίνων καὶ ἄλλων λίθων ἀνιμῶς μέχρι τῆς εὐθυτηρίας, ἄνω τῆς ὁποίας ἄρχεται τὸ ὄρθρον μέρος. Ὁ ἐπὶ τῆς εὐθυτηρίας δόμος λήγει κάτω εἰς λοξὴν ἀπορρυγὴν καὶ ἐπ' αὐτοῦ ὑπάρχει καὶ ἄλλος δόμος, ἐπὶ τούτου δὲ φαίνεται ὅτι ἔδωκεν ὁ ὀρθοστάτης. Τὸ πᾶχος τοῦ τοίχου ὑπολογίζεται εἰς

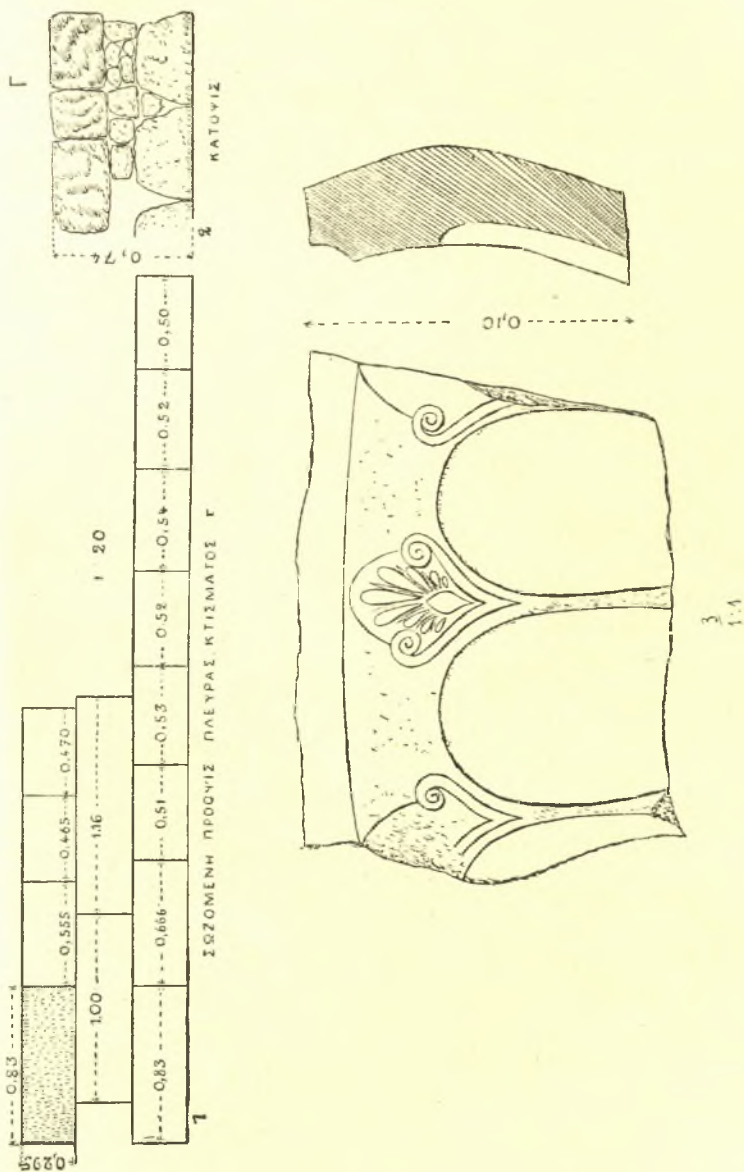
0,895, διότι εἰς κατὰ χώραν σωζόμενος λίθος τοίχου ἔχων τὸ πάχος τοῦτο εἶναι ἐντελῶς λελεασμένος ἔσωθεν ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀναθυρώσεως.

Τοῦ ἀντιστοιχείου τοίχου τοῦ σηκοῦ εὐρέθησα μόνον θεμέλια ἐκ μεγάλων ἀνωμάτων λίθων. Μεταξὺ τῶν δύο τούτων τοίχων σχηματίζεται μικρὸν ὀρθογώνιον κτίσμα (Α,Γ) ἐκ μικρῶν κανονικῶν λίθων. Ἡ πρόσοψις τῶν τοίχων τοῦ κτίσματος τούτου εἶναι κατὰ τὸ ἰσοδομικὸν σύστημα κατεσκευασμένη δι' ὀρθογωνίων λίθων ἰσοῦψῶν, ὧν ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια εἶναι ἀδρῶς λελαξευμένη (Εἰκ. Γ, 1), ἡ δὲ κάτοψις αὐτῶν ἔχει ὡς ἐν Εἰκ. Γ, 2, τῆς ἐσωτερικῆς προσόψεως κατεσκευασμένης διὰ πωρίνων λίθων.

Οἱ δόμοι τοῦ θεμελίου τῆς Ἀ. πλευρᾶς συνδέονται πρὸς ἀλλήλους διὰ συνδέσμων σχήματος χελιδονουρᾶς (Εἰκ. Γ, 3α), οἱ δὲ τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ δι' ὀρθογωνίων σχεδὸν συνδέσμων (Εἰκ. Γ, 3β), οἱ δὲ τοῦ μικροῦ ἐσωτερικοῦ τοίχου οὐδένα σύνδεσμον ἔχουσιν.

Ὡς βλέπει τις, ἐλάχιστα εἶναι τὰ σωζόμενα λείψανα τοῦ κτιρίου τούτου, ὅπερ πιθανῶς ἦτο ναός. Ἡ καταστροφή εἶναι μεγίστη, ἀφαιρεθέντων ἐνιαχοῦ ἀπάντων τῶν λίθων, πανταχοῦ δὲ πέριξ ἐπὶ τῶν τοίχων τῶν κήπων ὑπάρχουσιν ἐντετοιχισμένοι λίθου ἐκ τοῦ ναοῦ, μάλιστα δὲ ἐπὶ τοῦ εἰς ἐρείπια σφζομένου πλησίον μύλου. Ἐκ τῶν ἀποκαλυφθέντων δὲ τούτων λειψάνων ἀδύνατον εἶναι νὰ λάβωμεν ἰδέαν τινὰ τοῦ ναοῦ, ὑπολογίζομεν μόνον τὸ πλάτος αὐτοῦ περίπου, γνωρίζοντες τὴν Ἀ. γωνίαν τῆς περιστάσεως καὶ τὸ πλάτος τοῦ σηκοῦ ($10,65 + 2 \times 6,15 =$ ἀπόστασις τοίχου ἀπὸ ἄκρου περιστάσεως), εἰς 23 περίπου μέτρα. Εἶναι ἐντελῶς ἄγνωστα τὰ ὑπὲρ τὰς τρεῖς τοῦλάχιστον βαθμίδας μέρη, οὐδενὸς μέρους εὐρεθέντος ἐκ τῶν κιώνων ἢ τοῦ θριγκοῦ· μόνον πολλὰ τεμάχια μαρμάρων ἀνεκαλύφθησαν κατὰ τὸ πλεῖστον ἄμορφα, πλήν τινων ἐχόντων ἀστράγαλον καὶ ἐγκοπὴν (Εἰκ. Β, 4).

Ἀξιωμακτικόν εἶναι τεμάχιον λίθου κυανομέλανος (Εἰκ. Β, 2) εὐρεθὲν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας παρὰ τὸ ἐκκλησιδίον. Τοῦτο

εἶναι ὀρθογώνιος λίθος κάτω ἀποκεκρουμένος ἔχων ἀριστερὰ κατ' ὀρθὴν γωνίαν λάξευσιν καθ' ὄλον τὸ πᾶχος. Ἐμπρὸς φέρει ἄνω κυμάτιον ὑποκάτω προεξέχοντος κανόνος ἀποκεκρουμένου, δεξιὰ λήγει πάλιν εἰς κανόνα ἐντελῶς ἀποκεκρουμένον. Δέν μοι εἶναι ἐντελῶς σαφῆς ἡ ἔννοια τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ τούτου μέλους.

Πρὸς τούτοις μεταξὺ τῶν λίθων πρὸ τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ εὐρέθη καὶ μικρὸς βωμαῖκός βωμίσκος ἢ περιρραντήριον ἐκ κυανομέλανος λίθου ἔχων βαδωτὸν σῶμα καὶ λήγον κάτω καὶ ἄνω εἰς πλατὺν δίσκον, κάτω ἀποκεκρουμένον (ὑψ. 0,65, διάμ. ἄνω 0,49, πᾶχος ὑποστηρίγματος 0,25 περίπου).

Εἰς τὴν χρονολογίαν τοῦ ναοῦ βοηθοῦσι τεμάχιά τινα ἀγγείων εὐρεθέντα κατὰ τὰ θεμέλια αὐτοῦ, ἰδίᾳ κατὰ τὴν Ν. Ἄ. γωνίαν, ἔνθα περισυνελέγησαν μελαμβαφῆ τινα θραύσματα, ὧν τινα ἐκ βάσεων κυλίκων μετὰ πλαστικῶν δακτυλίων. Ταῦτα ἀναδιδάζουσι τὸ κτίριον μέχρι τῆς δ' π. Χ. ἑκατονταετηρίδος τὸ πολὺ, ἀλλὰ ἡ ἀμελής κατασκευὴ τοῦ τοίχου, ἐν ᾧ τὸ ἰσοδομικὸν σύστημα δὲν εἶναι κανονικόν, δεικνύει ὅτι καὶ νεώτερον ἔτι δύναται νὰ ἔχη κατασκευασθῆ. Γενικῶς δὲ μᾶλλον ἐλληνοιστικῶν χρόνων ἔργον πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν τὸν ναόν, ὅστις ἱκανῶς μέγας ἀνυψοῦτο παρὰ τὴν δροσερὰν πηγὴν καὶ ἐν μέσῳ πυκνοῦ καὶ θαλλομανοῦντος ἄλσους.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ